

**BOSNALI ALAADDİN SÂBİT DİVANI'NDA HAYVANLAR
ÜZERİNE BİR İNCELEME**
Review On Animals in Bosnian Alaaddin Sâbit's Diwan

Sibel ÖKMEN

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu

sibel-okmen2017@outlook.com
<https://orcid.org/0000-0001-5172-8622>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	19.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	15.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> :275-291	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.864253

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

BOSNALI ALAADDİN SÂBİT DİVANİ'NDA HAYVANLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Review on Animals in Bosnian Alaaddin Sâbit's Diwan

Sibel ÖKMEN

Öz

Klasik Türk Edebiyatı; İslamiyet öncesi Türk Edebiyatının temelini oluşturan sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine dayanarak İslam kültürü etkisi ile gelişimini sürdüren, sonrasında ise çeşitli konular ile harmanlanıp olgunlaşarak ivme kazanan bir edebiyat sahasıdır. Yapı gereği mazmun, söz sanatları, mücerret kavramlar ve alegorik kıstaslar ekseninde şekillenip ferdilik ve geleneksel bakış açısıyla yorumlanan hakikatler silsilesidir. Geniş bir bilgi hazinesi olmasından ötürü bir gül bahçesi mazmunudur. Ortaya konulan bu çalışmayla XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında mesnevi şekli ile adından çokça bahsettiren Bosnalı Alaaddin Sâbit'in; kısaca hayatı, edebiyat anlayışı ve son olarak da divanında yer alan hayvan unsurlarını tespit etmeye çalıştık. Çalışmada izlenen yöntemlerden bahsedilecek olunursa Bosnalı Alaaddin Sâbit divanı üzerine geniş çapta çalışan Turgut Karacan'ın yapmış olduğu doktora tezi göz önünde bulundurulmuş ve kaynak titizlikle taranmıştır. Ortaya konulan çalışma ile şairin hayat öyküsü, poetikası hakkında bilgi verilmiş olup şairin divanında yer alan hayvanlar; kuşlar, böcek ve sürüngenler, dört ayaklı hayvanlar ve deniz hayvanları gibi ana başlıklar adı altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Akabinde ise tespit edilen hayvanların divanda konu olan özellikleri göz önünde bulundurularak hangi yönleri ile ele alındığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosnalı Alaaddin Sâbit, kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, deniz hayvanları, böcek ve sürüngenler.

Abstract

Classical Turkish Literature is a field of literature that based on the oral and written products of literature that formed the base of Turkish literature before islam and continues its development with the influence of Islamic culture, and then developed by blending with several subjects. Due to its nature, it is a sequence of truths that are interpreted by traditional and individual points of view. being formed on the axis of metaphor, figure of speech, concepts of

transcendent, and allegorical criteria. As it is a treasure of knowledge, it is a metaphor of a rose garden. In this study, we tried to find out the life and the literature of Bosnian Alaaddin Sâbit of Bosnalı Alaaddin Sâbit who made a name with his own way in diwan in the late XVII century and early XVIII century, and lastly the animal elements taking place in his diwan. The method used in this study was reviewing studiously of the doctoral thesis of Turgut Karacan who studied widely on Bosnian Alaaddin Sâbit`'s diwan. In this study information about the life story and poetics of the poet is given and the animals partaking in his Diwan; birds, bugs, reptiles, quadrupeds, and marine animals are studied in details and classified as main titles. Afterward, which aspects of these animals are handled by considering their features is presented.

Key Words: Bosnalı Alaaddin Sâbit, birds, quadrupeds, marine animals, bugs and reptiles.

Giriş

Bosnalı Alaaddin Sâbit, XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında mesnevi şeklinde yazmış olduğu eserlerle adından çokça bahsetmiştir. *“Bosna vilayetine bağlı Uzıca kasabasında gözlerini dünyaya açmıştır. Öğrenim hayatına önce yaşamış olduğu yurdunda daha sonra İstanbul’da devam etmiştir. Şair, devletin çeşitli kademelerinde görev alarak geçimini sürdürmüştür. Bu süre zarfında çeşitli haksızlıklara maruz kalmıştır. Bu sebepten dolayı bedbin bir ruh hâleti içerisinde 1712 yılında hayatını kaybetmiştir.”* [Banarlı 1998: 677] Şairin, dilindeki kekemeliğinden ötürü, kendini çok iyi ifade edemediği için bu fiziksel engelini açıklığa kavuşturan şu sözü dikkatlerden kaçmamaktadır: *“Ben söz söyleyemiyorum. Bereket versin kalemim biraz söylüyor. O da söylemese çatlardım.”* [Kurnaz 2013: 114] Aslında kalemi onun duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmuştur. Klasik Türk Edebiyatının mihenk taşları arasında yer alan mazmunlar onun kaleminde değerini kaybetmiştir. *“O eğleniyor, evvela bizim nezihlerini beğendiğimiz mazmunların hepsiyle, mazmunculuk sanatıyla eğleniyor. Sonra bizim zevkimiz ve nezahat hissimizle eğleniyor. Başka şâirlerin nezahet ve samimiyet sahasında kullandıkları hüsn-ü tahlilleri o kabahat sahasına fakat yüksek ve müspet bir kudretle naklederek onları afallatıyor, onlarla da eğleniyor.”* [Kocatürk 2016: 435-436] Sâbit, kendi karakteristik özelliğine aykırı gelen mazmunculuğa karşı bir ön yargı içerisindedir. Ayrıca Sâbit’in diğer şairlerden ayrılan yönü kendisinin Mahalli akımın öncülerinden olmasıdır. Eserlerinde halkın yaşantısına dair birçok bulgulara rastlamak mümkündür. İçerikte klasiklikten çıkarak abes olarak algılanabilecek sokak dilini kullanmayı tercih etmiştir: *“Balgam, uyuz, soğan, tükürük, sır gibi kelimelerin yanında deyimlere de oldukça fazla yer vermiştir.”* [Erkal 2018: 315] Buradan hareketle bu dönemde şiir dilinde çığır açan bir şair ile karşı

karşıyayız. Şair, eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu için haksızlıklara karşı her daim haklıyı savunmuştur. “Dönemin bazı ikiyüzlülükleri ile bilinen zahit, şeyh, vâiz gibi tipleri yermekten hiç çekinmemektedir.” [Erkal 2018: 317] Hakikat çemberi etrafında ilerleyen şair, sanatıyla kararlı bir yapı sergilemektedir. Şair, dönemindeki problemlere ne kadar çözüm arasa bile yine de bu sorunlara kesin bir çözüm getirememiştir. Sanırım bu durumu onun kişiliğine bağlamak yerinde bir ifade olur. “Şair, karşısındaki kişiyi düşündürmek ister ama diğer yandan yapısı itibari ile nüktedan üslubunu elden bırakmamaktadır. Bundandır ki halkın sorunlarına tam çözüm sunamamaktadır.” [Karacan 1991: 140] Yine de şair, halkı ve halkın benimsemiş olduğu kültürel unsurları kendi potasında başarılı bir şekilde kullanmayı başarmaktadır.

Sâbit'in, divanını tararken göze çarpan husus, çalışmamızın asıl konusunu oluşturan hayvanların ele alınış biçimleri hakkında bilgiler aşağıda sunulmaktadır. Çalışmanın iyi anlaşılabilmesi için hayvanları kategori şeklinde ayırarak tespit edilen hayvanların çeşitli kaynaklarda nasıl ele alındığına dair bilgiler verilerek konuya somutluk kazandırma gayesi güdülmektedir. Akabinde belirlenen hayvanların divanda geçen anlamları sorgulanmaktadır.

1. Kuşlar

Sâbit, kuşları daha çok biyolojik özellikleri yönünden güçlü ve gösterişli olma özellikleri ile divanında yer alan kişilerin yapıları arasında bağlantı kurmuştur. Ayrıca kuşları divan şiirinde sevgili, âşık ve rakîb tiplerine teşbih ederek açıklamıştır.

1.1. Bâz/Şah-bâz

Bâz, divan şiirinde daha çok hızlı hareket etme ve can alıcı alma özelliği ile sevgilinin güzellik unsurlarına işaret etmektedir. “Farsça olan bâz kelimesi doğan kuşu, şehbaz ve şahin olarak bilinmektedir.” [Devellioğlu 2013: 84] Divanda çeşitli beyitlerde dîde-bâz, şeh-bâz-ı şikeste-per-i dil, şeh-bâz-ı hüsn, şâh-bâz-ı hümâ gibi terkiplerle rastlanılmaktadır.

Bâz, avcı bir kuş olması niteliği ile sevgilinin gözlerine (dide-bâz) benzetilmektedir.

Hevâlandun yeter ey sa've-i dil dide-bâz ol kim

Düşersin çengine ol ispiri şûhun kem olmazsın

G (254/4)

Şeh-bâz'a benzetilen âşğın bedeninin, bir tuzak yeri olarak tasvir edilen sevgilinin saçları karşısında yenik düştüğü hâlde inlemediği belirtilmektedir.

Dâm-ı ser-i gîsû-yı girih- gîre mi dūşdi
Şeh-bâz-ı şikeste-per-i dil nâlede yokdur

G (92/7)

Seydî-zâde Mehmed Paşa'yı övmek için yazılan bu beyitte onun kahramanlık, güç ve kuvvet yönüne vurgu yapmak için şâh-bâz ve Hümâ'nın kanatları gibi güçlü olduğu vurgulanmaktadır.

Sensin o şâh-bâz-ı Hümâ şeh-per-i cihâd
Kim salsa hasma pençe-i tîg-i celâdeti

K (20/28)

1.2.Ukâb

Mitolojik anlamda kartal doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiştir. “Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısı Zeus’un simgesidir; onun gücünü ve zekâsını simgeler, kutsallıkla nitelenir.” [Hançerlioğlu 1993: 243] Bunun yanı sıra kartalın görkemli oluşu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Şair, içinde bulunduğu perişan halini adeta bir kartalın yırtıcı pençeleri arasında olma durumuna teşbih ederek konuya açıklık getirmektedir.

Garîb-i haste- dile ol zamânda rahm eyle
K’ola vücûdı ukâb-ı fenâyâ pençe rübûd

K (2/85)

Mukayese yolu ile gösteriş yönünden tüm dikkatleri üzerine çeken kartalın durumuyla insanoğlunun da bitmek bilmeyen nefsinin elbet bir gün tükeneceği konusuna açıklık getirilmektedir. Aslında beyitte dünyanın geçici oluşu ve canlı cansız bütün mahlûkatın bir gün hayatlarının sonlanacağına dikkat çekilmektedir.

Ukâb-ı mürdenün peri de bâd-zen olur
Ehl-i hevâyâ mevt ile terk-i hevâ muhâl

G (240/2)

1.3.Bûm

Divan şiirinde daha çok “bûm” ismi ile anılan baykuş, halk arasında ötmesine göre hayır ya da şer getirdiğine inanılan bir kuştur. “İnanışa göre Baykuş ötmesi bir felaketi, perişanlığı haber verir.” [Boratav 1984: 62] Baykuş, daha çok uğursuzluk kavramı ile anılmaktadır.

Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Ali Efendi'ye ithafen yazılmış beyitte Sâbit'in görevinden çıkarıldığı için şikâyet edişini kendisinin durumunu baykuşun yuvasının harap oluşu ile eş tutmuştur.

*Ol bûm-zâr ü gûlsitân-ı harâbda
Azl-i imtîdâdı kahrı kadar bî-hesâb olur*

K (14/48)

1.4. Bûlbûl/Andelîb

Âşıkların sembolü olan bûlbûlün tek gayesi sevgiliye kavuşmaktır. “Âşüfte- hâl, ateş- nefes, beste- leb, bîçâre, destân-zen, dil- haste, gam-hâr, hâmûş, hoş âvâz, hoş- edâ, hoş- lehçe, hoş- nağme, kudsî, ser- mest, sevdâ-perest vb. sıfatlarla anılmıştır.” [Ceylan 2015: 63] Bûlbûl, niyaz etme özelliği ile beyitlere konu olmuştur.

Klasik Türk Edebiyatına konu olan gül ile bûlbûlün içinde bulunmuş oldukları ruh hali mukayese edilmiş olup gülün sevinçli olduğu bûlbûlün ise gamlı, kederli ruh hâletinde olduğu anılmaktadır.

*Melce î herkes mutayyed oldı benden gönlini
Gül gibi mesrûr iken bûlbûl-i mahzûn bulur*

K (4/32)

Bûlbûlün gül için ettiği feryatlar karşısında gül, umursamayan tavırlar sergilemektedir.

*Kâr iderse o gül-i nâz-fürûşa nâlen
Sana bûlbûl bu fasılda bu kadar kâr olmaz*

K (5/13)

Güzelliği ve umursamaz tavırları ile sevgiliyi temsil eden gülün, âşığı olan bûlbûlü, tavırları ile kendine âşık ettiği ve bûlbûlün güle olan aşkı karşısında aşk ateşine düşmüş bir serseri gibi tasvir edilmektedir.

*Ber-dûş idüp asâsını gül-nahl-i nev-resûn
Bu nâ'ralarla hâris-i bâğ olsun andelîb*

G (24/5)

Bûlbûlün nağmeli sesinin, Sâbit'in kalemi için ilham kaynağı olduğu ve bunun sonucunda şairin nazminin şöhret kazandığı vurgulanmıştır.

*Nagme-i bûlbûli basdurdu şarîr-i kalemün
Sâbita böyle gerek zezeme-i nazm ile sît*

G (38/5)

Şair, beyitte bûlbûl için durum analizi yapmıştır. Sâbit, göğüs kafesini hapishaneye benzeterak bûlbûlü oraya hapsedilen bir mahkûm olarak görmektedir.

*Kafes-i sinede endişe-i halünle gönül
Habs-i bülbül gibi bir habbeye almış muhtaç*

G (47/4)

Baharın bitmesi ile bülbülün artık sevgilisini görmemesi endişesine kapıldığı, bu durumu ifade etmek için bülbülün binlerce hançere benzeyen dikenler içine düştüğü söylenilmektedir.

*Güller savuldu geçdi zemân-ı bahar hayf
Bülbülde düsdi hançer-i hâra hezar hayf*

G (194/1)

Bülbülün bağı terk etmesi ile bahçenin mateme bürünmüş olduğu adeta etrafın sonbahara dönüştüğü tasvir edilmektedir.

*Bâgdan gitdi bülbül-i nâlân
Çemenün benzi uçdı geldi hazân*

Ebyât (37)

1.5. Tûtî

Tûtî, konuşma yeteneği ile insanoğlunun dikkatini üzerine çeken bir kuş türüdür. “*Farsça isim olan papağan, dudu kuşu.*” [Pala 2004: 461] Tûtî sesleri taklit etme özellikleri ile divan şairlerine ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca renk bakımından da büyük önem taşıyan kuşlar arasındadır. “*Yeşil renkle anıldığından dolayı cennetten gelen bir kuş olduğu kanısı ihtimali büyük önem arz etmektedir.*” [Schimmel 2000: 54]

Sâbit, insanın felek karşısında ezeli ve ebedi hükmüne tabi olacağını bildirmiştir. Ayrıca şair, konuşma özelliğine sahip papağanın bile felek karşısında dilsiz bir şekle büründüğünü söylemiştir.

*Cefâ-yı çarh ile lâl oldı lîk tûtî-i tab
Lisân-ı nâtıkaya hâl-i bî-zebân geldi*

K (34/36)

Sâbit bu beyitinde dönemindeki şairlere eleştiri yaparak, şiirlerini oluştururken ortaya koymuş olduğu kelimeleri başkaları gibi tekrarlama tenezzülünde bulunmadığını belirtmekte, bu durumu tûtî mazmunu ile açıklamaktadır.

*Şeker- güftâr-ı nazmuz Sâbit ammâ söyledür var mı
Suhan- gû tûtî- i hoş lebceyüz âyinemüz yokdur*

G (125/5)

1.6. Tâvûs

Tâvûs, güzellik ve ihtişamın sembolüdür. “*Güzelliği sebebi ile Türkler Tanrı Kuşu, alakuş veya gelin kuşu da derlermiş. Ayrıca eti haram*

olan ve Hz. İbrahim'in mutmain olması için Tanrı tarafından kesmesi emredilen dört kuştan biridir." [Ceylan 2015: 227]

Tâvûs kanatları ve kuyruğunun güzelliği ile tasvir edilip, beyitte de yürüyüşü hakkında bilgi verilmiştir.

*Bir cins usûl ile hareket it ki şivesi
Âşüfte-i hurâm ide tâvûs-ı cenneti*

K (20/5)

1.7.Zâg

Divan şiirinde karga, çirkin ötüşü ve uğursuz oluşu ile ön plandadır. "Türk efsanelerinde, gerekse Nuh peygamberin Tufan'ında lanete, bedduaya uğratılmıştır." [Ersoylu 2015: 87] Karga, sevimsiz oluşundan dolayı daima olumsuz durumlarla anılmaktadır.

Karganın uğursuz yuvasından bahsedilerek bu yerin âşıkların uğrak mekânları arasında olmayacağı belirtilmektedir.

*Sâbit düşer mi gül gibi bir lâne var iken
Muhtâc-ı âşiyâne-i zâg olsun andelib*

G (24/7)

Sevimsiz ve uğursuzluğu ile bilinen karga, sevgilinin etrafında gezen rakib ile eş tutulmaktadır.

*O zâg kalbi rakib-i müzevvirün başlar
Firengi sikke gibi vara vara geçmemege*

G (304/6)

Tezat sanatına başvurularak karga, bülbül ile anılmıştır. Beyitte bülbülün hüzne bürünmesinin tek sebebi çirkin bir kargadır.

*Bülbül çemende hüzne değişmiş sürûrünü
Bir zâg-ı sûr-nâme uçurmuş huzûrünü*

G (347/1)

1.8.Kebg

Sülüngiller familyasından olan keklik: "Bir av kuşu olarak daha çok şahin, şahbaz, doğan gibi kuşlarla anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliği ile söz konusudur. Bu tür kekliklere "kebk-i deri" diye tabir olunur." [Pala 2004: 264] Keklik, sekerek yürüyüşü, zarifliği ve güzelliği ile dikkat çekmektedir.

Bu beyitte keklığın zarafeti ve çekiciliği ile sevgiliye benzetilmesine ve yırtıcı kuşlara karşılık şefkatli, nağmeli bir sese sahip olmasına işaret edilmiştir.

*Ol kebk-i hüsnî yemle de ismi-i Cevâdı sür
Düşmezse dâma zemezme-i yâ Vedûd ile*

G (313/3)

1.9. Kebûter

Güvercin, haberci olarak nitelenen bir kuştur. “*Hıristiyanlıkta “kutsal ruh”, İslam inancında “günahsız yaratıktır.” Barış ve sevgi sembolüdür. Türk halkı güvercini kutsal ve uğurlu sayar, avlanıp yenmesini pek iyi karşılamazlar.*” [Akalin 1993: 89] Güvercin, kimi zaman sevgili ile âşık arasındaki gönül bağının habercisi kimi zaman da devletin işlerine dair bilgileri bir yerden diğer bir başka yere ulaştırması ile meşhurdur.

Sâbit, şairliğini ve yazmış olduğu başarılı beyitlerini üstadlara ulaştırmanın yolunun talih güvercini kanatlarında olduğunu söylemektedir.

Per-i kebûter-i ikbâle bend idüp Sâbit

Uçur nazîreni semt-i cenâb-ı üstâda

G (312/6)

1.10. Güncişk

“*Arapçası usfür.*” [Devellioğlu 2013: 1308] “*Farsçası güncişk olan serçe kuşudur.*” [Devellioğlu 2013: 344] Serçe divan edebiyatında daha çok dış yapısından hareketle tasvir edilmesi dikkat çeken bir husustur.

Serçe kuşunun diğer yırtıcı hayvanlar karşısında savunmasız bir biçimde oluşu bilgisi verilmektedir.

Güncişk-i rûh-i muztarib olmuş figân ider

Mâr-ı şikâr-pîşe-i emmâre dem çeker

G (89/5)

1.11. Efsanevi Kuşlar

1.11.1. Anka/ Sî-Murg

Anka kuşu çeşitli vasıflar ile şairlerin kalemlerine ilham kaynağı olmayı devam etmiştir. Farklı isimlerle de anılan Anka “*Phoenix esas itibariyle Mısır mitolojisinde, Simurg ise İran mitolojisinde görülür. Bunun Arap-İslam kültüründeki yansıması Anka veya Zümrüdüanka'dır.*” [Çoruhlu 2000: 131] Daha çok himmet, lütuf, kerem gibi özellikleri ile akıllarda yer edinmiştir.

Şair, Mehmed Paşa için yazmış olduğu kasidenin bu beyitinde onu överken Hüma kuşu ve Anka kuşunu kullanmıştır. Sâbit onun; bağışlayıcı, cömert, asil olduğu yönüne dikkat çekerek bir yıldız gibi olduğunu dile getirmektedir.

N’ola devletle süvâr olsa ana lâyıkdur

Böyle Anka-yı Hüma- kevkibe-i Kâf-ı kerem

K (17/14)

Sâbit, simurgun yaşamış olduğu yer olan Kaf Dağını bir ilim menzili olarak tasvir etmektedir. Bu yerde erdem, ahlak gibi güzel konular hakkında

eğitim verilmektedir. Bilakis burada yetişen kişilerin ilim sahibi olduğunu belirtmektedir.

*Kûh-ı Kâf-ı hikmetün Sîmurg-ı vâlâ menzili
Rub'ı meskûn-ı ulûmun fâzıl ü dâniş-veri*

K (10/21)

1.11.2.Hümâ

Hümâ kuşu, mutluluk ve huzur getirmesi yönü ile ele alınmaktadır. “Farsça isim olan hümâ “devlet kuşu”, “saâdet, kutluluk anlamına gelmektedir.” [Devellioğlu 2013: 448] Bu kuşun gölgesi kimin üstüne düşerse o kişinin hayatı boyunca her konuda talihli olacağına inanılmaktadır. Hümâ kuşu ile şâhbâz mukayese edilerek övülenin himmeti ortaya konulmaktadır.

*Sensin o şâhbâz-ı Hümâ şeh-per-i cihâd
Kim salsa hasma pençe-i tîg-i celâdeti*

K (20/28)

Efsaneye göre Hümâ'nın gölgesi kimin üstüne düşerse o kişinin bahtı açılır hatta padişah olurmuş. Devlet ve kut kuşu olan Hümâ kuşu beyitte hümâ-sâye sıfatı ile anıldığı Hümâ kuşunun vermiş olduğu gölge ile bir servi ağacının etrafına verdiği gölge ile eş tutulmaktadır.

*Ratl-ı girân-ı bâde gibi gölgesi ağır
Bir serv-i ser-bülend-i Hümâ-sâye isterüz*

G (131/3)

1.11.3.Kaknûs

Rivayete göre “Kaknûs kuşu gagası üzerindeki 360 delik sayesinde farklı sesler çıkararak diğer kuşların dikkatini üzerine çekmektedir. Böylece yanına gelen kuşları yiyerek beslenmektedir. Ömrü bir senedir. Öleceğini hissetmeye yakın topladığı çalı çırpıların üzerinde ötmeye başlar ve çıkardığı sesin ahengi ile kanatlarını çırparmış. Kanatlarından çıkan ateş ile kendini yakıp kül edermiş.” [Ceylan 2015: 134-135]

Aşağıdaki beyitte Kaknûs'ün, çıkardığı ateşte yanarak can vermesi yönü ile divan edebiyatında aşk ateşinde yanarak can veren âşığın durumu arasında bağlantı kurulmuştur.

*Kuknûs- ı âşiyân- ı mahabbet degül midür
Kendi demile âşık- ı mıztar kebâb olur*

G (99/2)

2.Böcek ve Sürüngenler

Şair, bu kısımda; divanda tespit edilen böcek ve sürüngen hayvanları ile, çoğu kez telmih yolu ile çeşitli kıssaları hatırlatmaktadır.

2.1.Pervâne

Divan şiirinde âşık, sevgili karşısında güçsüz ve çaresiz haldedir. Çoğu zaman bu durum pervane ile ilişkilendirilmiştir. Burada sevgili meclisin mumuna (şem) benzetilir. Âşık ise mum ışığına gelen ve etrafında dönen pervaneye benzetilmiştir. [Pala 2004: 370]

Sâbit, Miraç gecesinde gökyüzünde oluşan değişimleri ateş ve pervane sembolleri ile bizlere sunmuştur. O gece ay'ın fazlaca ışık saçan bir muma, yıldızların ise mumun etrafa saçtığı ışığa doğru uçuşan pervaneler gibi olduğu tasavvur edilmiştir. Peygamberimizin gökyüzünü şerefliendireceği o gece yıldızların aşktan kendilerinden geçtiği âdeta pervaneler gibi ateşe doğru uçtuklarını, böylece aşktan dolayı canlarını feda ettiklerini görmekteyiz.

*Kevâkib sanma kim pervânelerdür almış etrafın
Yakınca mâh şem-i pür-fürûg-ı târem-i vâlâ*

K (1/7)

Sevgili aşk meclisinin mumuna, âşık mum ışığına gelen ve mumun etrafında dönen pervaneye teşbih edilmiştir. Âşığın sevgilisinin hayali ile ıstıraplar içinde yanıp yakıldığını, perişan bir duruma bürünmüş olduğunu görmekteyiz. Bu döngü sonucunda âşığın mumun etrafında dönerek kendini ateşe atıp yok ettiği belirtilmektedir.

*Gice pervâne câm-ı bezm-i ışkı rûşenâ kıldı
Hayâl-i şem'i pür-tâb-ı ruhunla yandı yakıldı*

K (19/44)

2.2.Mâr

Divan şairleri, yılanı daha çok sevgilinin güzellik unsurları arasında sayılan siyah saç ile teşbih etmektedirler. “Farsça isim olan mâr: yılan.” [Devellioğlu 2013: 670] Yılan çoğu kere telmih yolu ile Hz. Musa'nın asasına gönderme yapılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Musa'nın asasından hareketle asanın yeri geldiğinde Firavun karşısında bir yılanı dönüştüğü, yeri geldi mi asanın Kızıldeniz'i ikiye ayırdığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Musa'yı ve onun kavminden olanları Firavun'a karşı koruyan kıssalara telmihte bulunmaktadır.

*Mecâlsiz atılır berr-i tîr-i mâr-âsâ
Gelince hâtıra tiryâk-ı lutf ü merhameti*

K (11/32)

Rakîb sevgili ile âşık arasında bir engeldir. Rakîb âşığı sevgiliye yaklaştırmaz. Kıskaç, fitne çıkarıcı, âşığa söven, acımasız bir tiptir. Beyitte

rakîbin âşığa acı çektirmek için kendisi gibi olan hain ve renginden dolayı akıllarda olumsuz izler bırakan yılanı âşığın üzerine attığı görülmektedir.

*Şirretle rakîb üstüme vafîr yılan atdı
Cürm ü günehüm perçem-i dildâra yapışdum*

G (251/6)

2.3.Ankebût

Şair; örümceği yazmış olduğu beyitlerinde konu edinirken daha çok peygamberimiz efendimiz ve örümcek ile ilgili olan kıssayı göz önünde bulundurarak kullanmıştır.

Sâbit beyitlerinin sağlamlığını peygamberimizi ve Ebu Bekir'i Mekkelilerden koruyan örümceğin ağı ile ilişkilendirmiştir.

*Târ-ı endîşesini rabt iden âdem Sâbit
Ankebût olsa virür beytine istihkâmı*

G (350/8)

2.4.Mûr

Karınca, siyah rengi itibari ile sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan bene benzetilmektedir. “Farsça isim olan mûr karıncadır.” [Devellioğlu 2013: 797]

Karıncanın siyah oluşu, sevgilinin yüzündeki çizgilerinin üzerinde olan bene benzetilmektedir.

*Melâhatun pirelendi yiri zuhûr ideli
Karınca ayağı hatt u rûy-ı dilber üstinde*

G (298/2)

2.5.Neheng

Şair, yaşamış olduğu devirdeki bazı zalimleri adeta bir timsah gibi göstermiştir. “Farsça isim olan neheng: timsah.” [Devellioğlu 2013: 959]

Sâbit, ortaya koymuş olduğu beyitte içinde bulunmuş olduğu devrin her alanında haksızlığın, zulmün, adaletsizliğin boy gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca şair, topluma zarar veren kişileri timsaha benzetmiştir.

*Neheng-i lücce-i zulmet yudınca Yûnus-ı mihri
O mâtemde siyah şala bürindi çarh ser-tâ-pâ*

K (1/11)

3.Divanda Adı Geçen Dört Ayaklı Hayvanlar

Bu kısımda Sâbit, hayvanların biyolojik özellikleri eksenini itibari ile dönemin bazı kişilerini hicvetmiştir. Kimi zamanda telmih yoluna başvurarak hayvanların ele alınmış şekillerini açıklığa kavuşturmuştur.

3.1.Eşek

Eşek, farklı kavimlerde farklı anlamlara yorumlanmaktadır. “İslam geleneklerinde kocasını aldatan kadın, eşeğe ters bindirilerek babasının evine gönderilir. Aynı şey Hıristiyan geleneklerinde karısı tarafından aldatılan ya da karısından dayak yiyen koca için yapılır.” [Hançerlioğlu 1993: 146] Divan şairleri, eşeği daha çok eleştirmek istedikleri kişiler ile özdeşleştirmişlerdir.

Sâbit, eşek ve at gibi hayvanlardan hareketle riyakâr, açgözlü, rüşvetle geçinen, dar kalıplı bilgilere sahip, hayatın acemisi olan bu bakımdan gülünç duruma düşen devrin zahit, şeyh ve ham sofuları ile alay etmektedir.

*Eşek atlar gibi bir şûh -ı cevân-ı çâlâk
Atlasun dâ'irede zâhid-i nâdânı kadeh*

G (55/2), Ebyât (100)

3.2.Seg

Çeşitli inançlara konu olan köpek de diğer hayvanlar gibi bazı kavimlerce teşbih yolu ile açıklanmaktadır. “İranlıların âlemi alaca köpeğe teşbih etmeleri bu teşbihin nedenini ise âlemin ve hayatın daima bir döngü içerisinde durmadan değiştiği savını ön koşul olarak ortaya atmışlardır.” [Ögel 2014: 610] Yunan mitolojisindeki bir hadiseye göre “Orthros, Goryonesus’un köpeğidir. Herakles tarafından öldürülmüştür. Bu köpeğin tasviri herkes tarafından farklı yorumlanmaktadır.” [Grimmal 1997: 585] Klasik Türk Edebiyatı şairlerimiz, köpeği daha çok sevmedikleri kişilere dair teşbih etmektedirler.

Şâir kendi döneminde yaşayan zahit, şeyh ve hoca gibi tipleri hicvetmiş bu yergisini köpek ifadesi ile açıklamaktadır.

*Bırakdı dâmen-i ashâb-ı ırzı destinden
Edeble kuyrugunu kısdı her seg-i şirrîr*

K (11/49)

Sâbit, köpeği daha çok âşîğın rakîbi için benzetme unsuru olarak yorumlamaktadır.

*Râkib-i seg dahi der-kayd-ı hâb iken Sâbit
Yatakda avhıyalum ol gazalı taş yatur*

G (71/8)

3.3.Şîr

Aslan, gücün ve yüceliğin imgesi olarak bilinmektedir. Bazen kuvvet ve kudretin sembolü bazen de Eski Türk devletlerinde hükümdarın kendisini temsil etmektedir. [Çoruhlu 1999: 149]

Sâbit, aslanı fiziksel özelliğinden hareketle pençesi kuvvetli bir hayvan olarak tasvir etmiştir. Aslanın yırtıcı pençeler ile zalimleri yendiğini,

ayrıca yaşadığı yer olan orman ile savaş meydanı arasında bir benzetme yoluna başvurmuştur.

*Pençe-i gayret ile yarup atar a'dâyı
Bîşe-i ma'rekede kendüsidür şîr-i ecem*

K (17/35)

3.4. At

On İki Türk Hayvan Takvimi'nde yer alan at yılında yaşayan toplumdaki bireyler arasında hep olumsuz ilişkiler sürmektedir. At yılının başında dünyaya gelenler şanslı sayılırken bu yılın sonunda dünyaya gelenler ise bir o kadar bahtsızdırlar. [Turan 2016: 104] Sâbit, divanında at: “*Esb, Rahş*” gibi isimlerle yer vermektedir.

Cebrail'in Cenâb-ı Kibriyâ (Allah'ın) hürmet ile peygamberimize selam ettiğini, Rıdvan'ın çayırında otlanan atı peygamberimize hediye ettiğini belirtmiştir. Rıdvan cennetin kapıcısı olan melektir. Bu arada Cebrail'in peygamberimize cennetten Burak isimli bineğin yollanılacağına telmih edilmiştir.

*Selâm itdi Cenâb-ı Kibriyâ tevkîr ü izzetle
Sana bir rahş-i Rıdvanî-çerâ-gâh eyledi ihdâ*

K (1/56)

Aşağıdaki beyitte “Rüstem-i Destân” lakabıyla anılan İran milli kahramanlık anlatılarının en ünlü karakteri olan Zaloğlu Rüstem'in yıldırım hızındaki atı rahştan bahsedilmiştir. Rüstem'in atı gösterişli, güzel ve çabuk hareket eden bir hayvandır.

*Nice rahş aşkar-ı pûyendeki kanlar kaşadur
Ebr-veş-i Rüstem-i Destâna sebük-seyrânı*

K (39/26)

Zaloğlu Rüstem'in bindiği atı, iki kat hilatle süslenmiş, gösterişli bir attır. Onu görenlerin gönüllerine ferahlık verir.

*Rüstemâne binüp ol esb-i sabâ reftâr
İki kat hil'at-ı garrâ ile hurrem geldi*

K (30/24)

3.5. Âhû

Klasik Türk Edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarından olan gözü ve nazik oluşu ile bağlantı kurularak konuya açıklık kazandırılmaktadır. Ayrıca âhu ile misk kokusu arasındaki ilişki de beyitlere konu olmaktadır. [Pala 2004: 14]

Sâbit sevgilinin yüzünü misket gibi oluşu ve güzel kokusundan ötürü ahu ile anber kokusu arasındaki ilişkiyi tasvir etmektedir.

*Âb ol misket-i gül-rû ve giyâh anber- bû
Âhû-yı hüsne hatun gibi çerâ-zâr olmaz*

K (5/3)

Âhû teşbih yolu ile kıvrımlı bir güzele teşbih edilmekte ve avcı tarafından avlanıldığı okura sezilmektedir.

*Bir kuduz avcı idüm âhû-yı çin-i hüsne
Uş diyince yetişür şöyle iderdüm sür'at*

K (36/15)

Şair, ahunun gözlerinin tuzak etkisi yarattığını söylemiştir.

*Fusun kim çeşm-i mest-i yare lâf-ı ihtisâs eyler
Gazâl-ı dil degül âhû-yı kudsî iktinâs eyler*

G (80/1)

3.6.Koç

Koç ile daha çok akla İslam âleminde mukaddes olan bir olaya telmihte bulunmaktadır. “Allah, Hz. İbrahim’i sınamak için oğlu İsmail’i kurban etmesini emretmiştir. Hz. İbrahim bu buyruğu yerine getireceği sırada gökten Hz. İbrahim’in kurban etmesi için bir koç indirmiştir.” [Hançerlioğlu 1993: 209] Kurban kesme geleneği bu olaydan türemektedir.

Şair, Mehmed Paşa için yazmış olduğu beyitte onun için her Ramazan ve Kurban Bayramı’nda selamette olması dileği temennisinde bulunmuştur. Bilhassa düşmanı var ise Kurban Bayramı’nda koç başı yerine düşmanın kafasının kesilmesi duasını ederek kasidesini sonlandırmıştır.

*Kendü her fitr ü her adhâda selâmetde olup
Düşmeni var ise koç başına olsun kurbân*

K (45/70)

Teşbih yoluna başvurularak nasıl ki kurbanda koç kesilirse, âşıklar da sevgili yolunda kendi canlarını feda edecek kadar yürekli oluşları ile izah edilmektedir.

*Uşşâk koçları yine kurbâna geldiler
Şehrün sokaklarında gezerler süri süri*

G (346/4)

3.7.Peleng

Kaplan; yaratılış itibari ile gücü simgeleyen hayvanlar arasındadır. On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nde kaplan yılına yer verilmiş olup bu yılda toplumdaki gelişmelerin olumlu yönde gelişmediği bilgisine ulaşmak mümkündür. [Turan 2016: 102]

Beyitte mukayese yolu ile karınca güçsüz, zayıf, kuvvetsiz olduğunu; kaplan ise karıncaya göre güçlü bir yaratılışa sahip olduğu belirtilmektedir.

*Fetvâsın alsa destine bir mûr-ı nâ-tivân
Kuvvetde pençe-tâb-ı pelengân-ı gâb olur*

K (13/27)

3.8.Pîl

Kaynaklara göre fil; “Gösteriş yönünden kudretin, büyüklüğün ve korkusuzluğun sembolü olmuştur.” [Çoruhlu 2000: 148] Şair, filin dış görünüşünden hareketle zayıfları ezmesi özelliğine işaret etmiştir.

*Gergedan-hû başı misvâkîlerden feryâd
Zu'afâyı ayak altında ezer fil gibi*

G (335/5)

4.Deniz Hayvanı

Şair, bu bölümde ismi geçen balık ve balık türünü telmih ve teşbih yoluna başvurarak konuya açıklık kazandırmıştır.

4.1.Balık

Balığın kanının akmadan yenmesi inancına göre: “Nemrud, İbrahim Peygamber'in Tanrısını öldürmeye kalkışmış; kendini kartallarla göğe yükseltmiş de Tanrıya ok atmış. Tanrı oka bir balığı karşı tutmuş. Bu yüzden balık kansız kalmış. Tanrı onun kanı akıtılmadan da yenmesine izin vermiş.” [Boratav 1984: 60]

Balığın yaşam alanı olan yerin deniz olduğu ve deniz dalgasının altın pullu balığı dışarı attığı söylenmektedir.

*Degül cirm-i kamer pür-cûş olup bahr-ı siyâh-ı şâm
Bir altun pullı mâhî taşra atdı mevce-i deryâ*

K (1/3)

“Bahr-ı siyâh” ifadesiyle şair, gökyüzünün derinliklerini Karadeniz'e teşbih ettiği ve bu denizin içinde parlayan ayı da uskumru balığına benzetmektedir.

*Niteki sayd için uskumrı-ı hilâli kaza
Kura bu bahr-ı siyâha nücûmdan tesbîl*

K (3/86)

Mercan balığının yaşam ortamı hakkında bilgi verilmiş kendisinin beyaz, duru suya sahip olan Akdeniz'de yaşadığı söylenmektedir.

*Ak sâde ile kendüsi bahr- ı sefîddür
Hançer miyân- ı bahrda mercân balığı*

G (355)

Sonuç

XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için sosyal, siyasi, ekonomi vb. alanlarda çöküntünün yaşandığı bir dönem olsa da edebiyat için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönem içerisinde poetikasını yerli unsurlardan besleyen şairlerimiz arasında yer alan Sâbit, Klasik Türk Edebiyatı sahasının zirve noktasında yer almaktadır.

Yerli unsurları kullanışı, edebiyatın konularına alışılmışın dışına çıkışı ile edebiyat sahasına yeni ses ve soluk kazandırmıştır. Diğer divan şairlerinin kullanmış oldukları aşk, felekten yakınma vb. konuları o da ele almıştır. Bunun yanı sıra kendi döneminde ele alınan konular eksenini dışına çıkararak sokak argosunu edebiyata konu edinmiştir.

Realist bir tavırla kendi kelimelerini oluşturan, kimi zaman da Klasik Türk Edebiyatının bel kemiği rolünde olan mazmunlarla dalga geçmekten çekinmemiştir. Taklitçilikten uzak kendine has bir üslup ve tavrı olan bir şair algısına sahiptir. Böylesi kalemi güçlü bir şairin, divanında yer alan kültür unsurları arasında yer alan hayvanların incelenmesi adlı çalışmamızla hayvanları ele alma biçimi, hayvanların biyolojik unsurlarını vermek yerine teşbih yoluyla döneminde kimi zaman oluşan sosyal aksaklıkları ve tipleri hicvetmiştir. Kimi zaman ise Klasik Türk Edebiyatında önemli yere sahip olan âşık, sevgili ve rakîb üçlemesi arasında oluşan münasebetleri bazı hayvanlar üzerinden açıklık getirmek istemiştir. Ayrıca ele alınan hayvanların çeşitli kıssalara telmih ettiği görülür.

Kısacası Sâbit, ele aldığı hayvanların kiminin renginden kiminin çıkardığı seslerden, kiminin fiziksel görünüşlerinden hareketle az söz ile çok şeyi ifade etmek istemiştir. Bu çalışma ile esas irdelenmesi gereken nokta Klasik Türk şiirinde hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen divanlar üzerinde yapılacak çok çalışmaya ihtiyaç olduğu problemine dikkat çekmektir. Bu çalışmanın Klasik Türk Edebiyatı sahasında çalışmayı kendine hedef seçen kişilere ve bilim dünyasına katkı sunmasına bir nebze olsa vesile olması temennisindeyim.

Kaynakça

- Akalın, L. Sami. (1993). Türk Folklorunda Kuşlar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Banarlı, S., Nihad. (1998). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C.2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Boratav, N., Pertev. (1984). Türk Folkloru, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ceylan, Ömür. (2015). Kuşlar Dîvânı, İstanbul: Kapı Yayınları.

- Çoruhlu, Yaşar. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Yaşar. (2000). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Devellioğlu, Ferit. (2013). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erkal, Abdülkadir. (2018). Divan Şiiri Poetikası, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Ersoylu, Halil (2015). Türk Kültüründe Kuşlar, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Grimal, Pierre. (1997). Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, (Çeviren: Sevgi Tamgüç), İstanbul, Sosyal Yayınlar.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1993). Dünya İnançları Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Karacan, Turgut. (1991). Bosnalı Alâeddin Sâbit, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kocatürk, M.,Vasfi. (2016). Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.
- Kurnaz, Cemal. (2013). Muallim Naci, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin. (2014). Türk Mitolojisi Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İskender. (2004). Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Schimmel, Annamarie. (2000). Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, (Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu, Ergun Kocabıyık), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Turan, Osman. (2016). On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul: Ötüken Yayını.